

τῶν σωμάτων τὰς φύσεις, δι' ὧν ἐκεῖνα μορφοῦνται καὶ συνέχονται ¹. Κατ' ἀναλογίαν δὲ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς εἶναι καὶ αὐταὶ ἀσώματοι ἅμα καὶ σωματικαὶ καὶ ἔχουσιν ἐκάστη πρὸς τὸ οἰκεῖον σῶμα, ἐν ᾧ εἶναι ἐγκεκλεισμένοι, ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν κόσμον ². Ἐκάστη ψυχὴ ἔχει νοῦν καὶ θὰ ἦτο ἀπρεπὲς νὰ δεσπόζηται ὑπὸ τοῦ σώματος, ὅπερ αὐτὴ παρήγαγεν ὡς ἐνδιαίτημα ³. Ἀνυψοῦται διὰ τῆς γνώσεως, ἣτις τελεῖται τὸ μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων τὸ δὲ κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ νοῦ. Ἐκεῖναι, μάλιστα δὲ ἡ ὄρασις, χρησιμεύουσιν ὡς ἀφετηρία τῆς ἐρεύνης, οὗτος δὲ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς γνώσεως ⁴. Ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νὰ ὀρμᾶται ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ φωτός ὡς τοῦ πρώτου τῶν γνωρίμων πραγμάτων καὶ ἀπὸ τούτου νὰ ἀνάγηται εἰς τὸ ἀρχέγονον φῶς, τὴν πηγὴν παντός φωτός, ἵνα ἐξ ἐκείνου παράγῃ πάντα καὶ ἔπειτα ἐπανέρχεται πάλιν ἀπὸ τούτων εἰς ἐκεῖνο ⁵.

4. Ἐπισκόπησις. Ἀνασκοποῦντες τὰ εἰρημένα παρατηροῦμεν ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Πατρικίου εἶναι κατὰ βάθος πλατωνική, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν νεοπλατωνική. Ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς γνώμης ὅτι τοῦ πλήθους προηγεῖται τὸ ἓν, ὅτι ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχη τὸ πρῶτον ἓν, ὅπερ ὡς βᾶσις καὶ φορεὺς τοῦ πλήθους τῶν κατηγορημάτων ὑπ' οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ, εἰ καὶ συνάπτει ταῦτα ἄνευ διαφορᾶς. Ἴνα πάντα κατανεύμῃ, ἐπάναγκες νὰ ἐμπεριέχῃ πάντα, ἀλλ' ἅμα νὰ μὴ εἶναι μηδὲν ἐξ αὐτῶν. Ἡ πρώτη ἀρχή, τὸ ἀρχέγονον ἓν, περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ πάντα, διότι οὕτω μόνον ἦτο δυνατόν νὰ προέλθωσιν ἐξ ἐκείνου. Τοῦτο τὸ ἓν καὶ πᾶν (unomnīa) εἶναι ὁ θεός, ὅστις ὡς

1. Αἱ ψυχαὶ εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν καθαρῶν πνευμάτων, ὅπως πάλιν τὰ σώματα εἶναι ἡ εἰκὼν τῶν ψυχῶν. (Panarch. 11, 23, d). Ἐκάστη ψυχὴ ἀπεργάζεται μετ' ἀρρήτου τέχνης τὸ οἰκεῖον σῶμα ὡς ἐνδιαίτημα. (Panaug. 58, c).

2. Panpsych. 2, 51, d. ἐξ. 5, 57, a ἐξ.

3. Panaug. 58, c.

4. Αὐτ. 1, 121, α.

5. Αὐτ. 1, a ἐξ.

ἀρχὴ πάντων εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ἐξ ἐκείνου προῆλθον πάντα δι' ἀπορροῆς. Πρῶτον προῖόν εἶναι ἢ ἐνότης, ἢ μονάς, ἢ πάσας τὰς ἐπὶ μέρος μονάδας ἐμπεριέχουσα· εἰς δὲ ταύτην ἀκολουθεῖ ἡ οὐσία, ἢ ζωὴ, ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ. Ὑπὸ δὲ τὴν ψυχὴν ἴστανται ἡ φύσις καὶ αἱ ποιότητες, ἐξ ὧν προέρχονται αἱ μορφαὶ τῶν σωμάτων καὶ αὐτὰ τὰ σώματα. Οὕτω πως ἐκ τοῦ πρώτου ἐνός ἐκπηγάζουσι πάντα τὰ ὄντα κατερχόμενα κατὰ σειρὰν βαθμολογικὴν καὶ διακρινόμενα εἰς ἐννέα τάξεις. Ἡ κατὰ μικρὸν ὅμως καὶ αἰ μᾶλλον ἐπιγινομένη ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τοῦ ἐνός ἐκείνου ἐπιφέρει ἐλάττωσιν καὶ ἐξασθένησιν τῶν ὄντων, ὥστε νὰ διακρίνωται ταῦτα εἰς δύο κόσμους διαφόρους, τουτέστιν εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ τὰ σωματικά. Μεταξὺ δὲ τούτων εὐρίσκεται μέση, ὡς δεσμὸς ἐνωτικὸς καὶ ἀμφοτέρων μετέχουσα, ἢ τοῦ κόσμου ψυχὴ, ἣτις ἐπενεργεῖ καὶ κινεῖ τὰ σώματα. Ἐννοῦς ὑπάρχουσα ἢ τοῦ κόσμου ψυχὴ διήκει διὰ πάντων καὶ ἔχει ὡς μέρη τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ δὲ τῆς τοιαύτης παμψυχίας προκύτει ἡ πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ὄντων πρὸς ἀλληλα συμπάθεια καὶ ἀρμονία¹. Καθ' ὅσον πάλιν ὁ θεὸς θεωρεῖται ὡς φῶς δημιουργοῦν, ὡς πηγὴ φωτὸς (omnilucencia), ἦτο εὐλογον νὰ ἀνευρίσκηται πανταχοῦ ὡς θεία καὶ ζωογόνος δύναμις τὸ φῶς καὶ ἡ θερμότης, ἢ δὲ Φυσικὴ καὶ ἢ Μεταφυσικὴ νὰ ἔχη πρυτανεύουσαν τὴν ἐννοιαν τοῦ φωτός. Τὸ ἐκ τοῦ θείου φωτὸς ἀμέσως ἀπορρέον φῶς ἀποτελεῖ τὸ ἐμπυρεῖον, τουτέστι τὸν οὐρανόν, ἐν ᾧ διαμένουσι τὰ μακαριστὰ πνεύματα. Τὸ δ' ἐντεῦθεν ἐκπηγάζον δευτερεῖον ἢ δεδημιουργημένον φῶς πληροῖ τὸν χῶρον, ὅστις ὡς ἀπειρος ἔκτασις προηγεῖται τοῦ κόσμου καὶ περιλαμβάνει αὐτόν, ὄντα ἀπειρον ἅμα καὶ πεπερασμένον· ἀπειρος μὲν εἶναι, καθ' ὅσον ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀπείρων τεσσάρων ἀρχῶν (φωτός, θερμότητος, χώρου, ὑγρότητος), πεπερασμένος δέ, καθ' ὅσον περιβάλλεται ὑπὸ τῆς ἀψίδος τοῦ οὐρανοῦ. Ὅποτε ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀρχέγονος καὶ μόνη πηγὴ, ἔπεται ὅτι πάντα τὰ ὄντα συναποτελοῦσι βασίλειον θείων ἐκδηλώσεων διαφόρου βαθμοῦ· ὅτι πάντα ἔχουσι κοινὴν καταγωγὴν ἀλλὰ διαφέρουσι κατὰ

¹. Panaug. 117, a ἐξ.

βαθμὸν τελειότητος καὶ δὴ καὶ ὄσω μᾶλλον ἀφίστανται ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν πηγῆς, τοσοῦτω καθίστανται ἀτελέστερα. Ἄλλὰ καὶ τὰ πλεῖστον ὁμῶς ἀφροσύνα (τὰ αἰσθητὰ καὶ ἔνυλα) ἐμψυχοῦνται ὑπὸ τῆς ζωογόνου θείας πνοῆς καὶ δεσπόζονται ὑπὸ τοῦ θείου νοῦ. Οὐδὲν ὑπάρχει νεκρὸν καὶ ἄψυχον.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πατρικίου εἶναι κατ' οὐσίαν πλατωνική, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν νεοπλατωνική, συγκεκριμένη μετὰ χριστιανικῶν διανοημάτων καὶ συγχρόνων φυσικῶν θεωριῶν. Ἐν ταύτῃ διασταυροῦται, κατὰ τρόπον ἥμισυ εὐάρμοστον, ἡ θεωρία τῆς ἀπορροῆς μετὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργίας τοῦ κόσμου, κατ' ἐλευθέραν βούλησιν γενομένης. Ἀπὸ πλατωνικῆς βάσεως ὀρμηθεῖσα ἡ προκειμένη φιλοσοφία ἤτο ἐπομενον νὰ μὴ διατεθῇ εὐμενῶς πρὸς τὰ ἀριστοτελικά διδάγματα. Οὐδὲν ἄρα θαυμαστὸν ὅτι ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς κατεπολέμει τὸν ἀριστοτελισμὸν καὶ ἐμφορούμενος θρησκευτικῆς πίστεως ἐπεχείρησε διὰ τοῦ πλατωνισμοῦ καὶ τῶν οἰκείων φυσικῶν θεωριῶν νὰ στηρίξῃ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν θεολογίαν¹.

Κατὰ παρεμφερῆ τινὰ τρόπον ἀλλὰ μετ' ἰσχυροτέρας τάσεως εἰς τὴν μεταφυσικὴν ἔρευναν ἐφιλοσόφησε καὶ ὁ σύγχρονος αὐτῷ Βρούνος.

2. ΒΡΟΥΝΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Giordano Bruno ἐγεννήθη τῷ 1548 ἐν Νώλῃ, πόλιν τῆς Καμπανίας, καὶ νέος ὢν ἀπέκλινεν, ὡς αὐτὸς λέγει, εἰς τὴν ποίησιν. Δεκαέτης περίπου ὢν μετέβη εἰς Νεάπολιν, ἔνθα εἰσῆχθη εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὴν διαλεκτικὴν. Ἐν ἡλικίᾳ 15 ἐτῶν εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἐκεῖ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Δομνίκου, ὅπου καὶ ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Ἰορδάνου ἀντὶ τοῦ Φιλίππου. Ἐνταῦθα ἐκτήσατο ἀκριβεστέραν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων καὶ τῶν σχολαστικῶν μάλιστα δὲ Θωμᾶ τοῦ

¹. Περὶ Πατρικίου ἰδὲ Guerrini O., De Fr. Patritio 1879.

Ἀκυνάτου. Ἄλλ' ἡ μελέτη τῶν ἔργων τοῦ Κουζανοῦ ἀπεμάκρυνε τὸν νέον ἀπὸ τοῦ Θωμᾶ καὶ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Βροῦνος ἤδη προσεῖχεν αἰ μᾶλλον εἰς τὰς συγχρόνους τάσεις τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Τελεσίου καὶ τὰς θεωρίας τοῦ Κοπερνίκου. Ὅθεν ἤρξατο ἀμφιβάλλων περὶ τε ἄλλων καὶ τοῦ δόγματος τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος¹. Ὑπὸ τοιούτων ἀμφιβολιῶν ἐξηκολούθει νὰ κατέχηται καὶ ὕστερον γενόμενος ἱερεὺς ὑπερεμάχει τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου. Ὑποπτος δὲ γενόμενος καὶ μαθὼν τὴν κατ' αὐτοῦ παρασκευαζομένην κατηγορίαν ἔφυγεν εἰς Ῥώμην· ἀλλὰ φοβηθεὶς ἀπέβαλε τὸ ἱερατικὸν ἔνδυμα καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν τῷ 1576. Τὸ ἐντεῦθεν διήγαγεν ἐπὶ 15 ἔτη βίον πολυτάραχον καὶ περιπετειώδη περιπλανώμενος ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, συλλαμβάνων νέα διανοήματα καὶ περιπαθῶς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἦλθεν εἰς τὴν Β. Ἰταλίαν καὶ δὴ παρὰ τὴν Γένουαν, ἔνθα διηύθυνεν ἐπὶ τινα χρόνον νηπιαγωγεῖον καὶ ἐδίδασκεν εὐγενεῖς τινὰς νέους τὴν ἀστρονομίαν. Ὑστερον δὲ (τῷ 1579) μετέβη εἰς Γενεύην, ὅπου ὑπῆρχεν ἀποικία ὅλη Ἰταλῶν φυγάδων. Ὅτι προσεχώρησε τοῦλάχιστον κατὰ τύπους εἰς τὸ διαμαρτυρόμενον δόγμα, φαίνεται πιθανόν. Ἀλλὰ περιελθὼν εἰς σφοδρὰν διαμάχην πρὸς τινα καθηγητὴν ἀπῆλθεν εἰς Νότιον Γαλλίαν καὶ ἐδίδαξεν εὐδοκίμως δύο ἔτη ἐν Τολώσση (Toulouse) διορισθεὶς καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ². Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος διέκοψε τὴν διδασκαλίαν καὶ ὁ Βροῦνος μετέβη εἰς Παρισίους τῷ 1581.

¹. Ἦτο δύσκολον εἰς τὸν Βροῦνον νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς διατάξεις καὶ τὴν ἀγωγὴν τοῦ μοναστηρίου· διότι καὶ διαφόρους ἀντιλήψεις εἶχε καὶ φύσιν θερμὴν καὶ περιπαθῆ. Μαρτυρεῖ σειρά ποιημάτων «De gli heroici furori» ἐπιγραφομένη, ἅτινα ὕστερον ἠρμήνευεν ἀλληγορικῶς, ἀλλ' ἀρχῆθεν ἦσαν βεβαίως ποιήματα ἐρωτικά.

². Καὶ ἐνταῦθα ἐποιεῖτο διαλέξεις περὶ ἀστρονομίας καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας. Εἶναι σημειῶδες ὅτι ἐπεχείρησεν ὅπως συμφιλιωθῇ καὶ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, ἣν ἀπόπειραν ἐπανελάβε καὶ ὕστερον ἐν Παρισίοις. Ἐπόθει τὴν διαλλαγὴν, ἀλλ' ἄνευ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ μοναστήριον.

Ἐνταῦθα ἐξέδωκε τῷ ἐπομένῳ ἔτει κωμωδίαν ¹ καὶ πλὴν ἄλλων ² πραγματείαν «Περὶ τῶν σκιῶν τῶν ἰδεῶν» ³ ἐπιγραφομένην καὶ εἰς Ἑρρῖκον ἀφιερωμένην ἧς οἶονεὶ ἀμοιβὴ ὑπῆρξεν ἢ ἕκτακτος καθηγεσία. Ἐπισπάσας δ' ἑαυτῷ τὴν εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ τυχῶν ἀδείας μετέβη εἰς Ἀγγλίαν, ἔνθα διέτριψεν ἐπὶ δύο ἔτη. Ἐν Λονδίνῳ παρέμενεν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ καὶ συνῆψε φιλικὰς σχέσεις μετ' ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ τῆς βασιλίσσης Ἐλισάβετ, ἣν ἐξυμνεῖ ὡς Ἀμφιτρίτην, βασίλισσαν τῆς θαλάσσης ⁴. Ὁ δὲ χρόνος τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ παραμονῆς ὑπῆρξε τῷ ἀνδρὶ ὁ γονιμώτατος καὶ εὐτυχέστατος τῆς ζωῆς του χρόνος. Ἐκεῖ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ οὐχὶ ἄνευ περισσῆς ἀλαζονείας ὡς ἀναμορφωτῆς τῆς περὶ κόσμου θεωρίας καὶ ὡς νέος διδάσκαλος τῆς καθαρᾶς καὶ ῥηξικελεύθου σοφίας. Ἐγένετο δεκτὸς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξωνίας καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἐδίδαξε τὰς ἀστρονομικὰς αὐτοῦ καὶ ψυχολογικὰς θεωρίας. Ἄλλ' αἱ καινοφανεῖς γνῶμαι περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ψυχικοῦ βίου, περὶ τοῦ ἀπείρου σύμπαντος, τῆς θέσεως τῆς γῆς καὶ τῶν τοιούτων διέθεσαν δυσμενῶς τοὺς σχολαστικοὺς τοῦ Πανεπιστημίου ⁵ καὶ ἐπήνεγκον τὴν διακοπὴν τῶν μαθημάτων τοῦ ξένου σοφοῦ. Οὗτος μὴ ἀποβαλὼν τὴν ἐλπίδα τῆς διαδόσεως τῶν οἰκείων θεωριῶν ἐξεπόνθησε μετ' ἀσυνήθους ταχύτητος σειρὰν ἰταλιστὶ συντεταγμένων συγγραμμάτων, ὧν πρῶτον ἦτο τὸ «Δεῖπνον τῆς Τετάρτης τῶν νηστειῶν» καὶ δι' ὧν παρείχετο διάγραμμα τῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως, ὑπετυποῦτο ἢ ὄντολογία καὶ ἢ ἠθικὴ αὐτοῦ ⁶.

¹. Il Candelazo. Ἐν Παρισίοις, 1582. 1583.

². Ἐνταῦθα ἀνήκουσι τὰ συγγράμματα «De compendiosa architectura et complemento artis Lulli», 1582, καὶ «Cantus Circaeus ad memoriae praxin ordinatus», 1582.

³. De umbris idearum et arte memoria. Ἐν Παρισίοις 1582. Νεώτερα ἐκδοσις ἐγένετο τῷ 1868. Ἡ συγγραφή αὕτη μετὰ τῶν εἰρημένων δύο ἀφορᾶ εἰς τὴν τέχνην τοῦ Λούλλου.

⁴. Περὶ τῶν Ἀγγλων ὅμως καθόλου δὲν ἐκφέρει ὁ Βροῦνος εὐμενῆ κρίσιν.

⁵. Τὸ φιλοσοφικὸν διαφέρον τῶν Ἀγγλων ἦτο εἰσέτι ἄωρον πρὸς κατανοήσιν τοῦ Βρούνου· αὕτη ἔμελλε νὰ συμβῇ ὕστερον.

⁶. Τὸ «La cena de le ceneri» ὑπερήσπιζε τὸ κοσμικὸν σύστημα τοῦ

Μετὰ δύο ἔτη ἐπανῆλθε (τῷ 1585) μετὰ τοῦ πρεσβευτοῦ εἰς Παρισίους καὶ ἐπεχείρησε μάτην νὰ προσεγγίσῃ τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν. Λαβὼν δὲ τὴν ἄδειαν νὰ ποιήσῃ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ δημοσίας διαλέξεις καὶ ἀκαδημαϊκὰς συζητήσεις εὔρεν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιτεθῇ λάβρως κατὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν σχολαστικῶν· ἅμα δ' ἐξέδωκε δύο νέα καὶ πρόσφορα εἰς τὸν σκοπὸν συγγράμματα¹. Ἐκ τούτου ὑπέστη σφοδρὰς τῶν ἀντιφρονούντων ἐπιθέσεις καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη τοὺς Παρισίους καὶ ἔλθῃ εἰς τὴν διαμαρτυρομένην Γερμανίαν, ἐνθα ἤλπιζεν ὅτι θὰ εὔρῃ μείζονα ἐλευθερίαν. Μετέβη λοιπὸν κατὰ πρῶτον εἰς Μαρβούργον (τῷ 1586) καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βυττεμβέργην ἐν περισσῇ ἐνδείᾳ καὶ ἐπισφαλεῖ ὑγίειᾳ. Ἐνταῦθα ἐγένετο εὐμενῶς δεκτὸς καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν τοῦ νὰ διδάσκῃ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ἡρέμου παραμονῆς, ἅτινα ἐχρησιμοποίησε πρὸς ἀναίρεσιν τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας καὶ διάδοσιν τῆς ἑαυτοῦ θεωρίας², ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ νέου δουκὸς νὰ καταλίπη τὴν πόλιν ταύτην, «τὰς γερμανικὰς Ἀθήνας»³. Μετὰ βραχεῖαν παραμο-

Κοπερνίκου. Ἐπηκολούθησαν πολλὰ ἄλλα, οἷον τὸ «Περὶ τῆς αἰτίας, ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐνός» (*Della causa, principio et uno*), ἐν ᾧ κυριωτάτῳ ἔργῳ ἐκτίθενται θεωρητικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι· τὸ «Περὶ τοῦ ἀπείρου σύμπαντος καὶ τῶν κόσμων» (*De l'infinito universo e mondi*) ἐξεδόθη καὶ λατινιστὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*De immenso et innumerabilibus...*». — «Ἡ ἐπέλασις τοῦ θριαμβεύοντος θηρίου» (*Spaccio de la bestia trionfante*). — «Ἡ μυστικὴ θεωρία περὶ τοῦ Πηγάσου» (*Caballa del cavallo Pegaseo.....*). — «Περὶ τῶν ἡρωϊκῶν παθῶν» (*De gli eroici furori*). — «Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὀξωνίας» (*Epistola ad Universitatem Oxoniensem*). Πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων τούτων διαλάμπει βαθύνοια καὶ ἔξαρσις ποιητικὴ, ἐνιαχοῦ δὲ ὑπάρχει πολὺ τὸ φανταστικὸν ἢ τὸ σχολαστικόν.

¹. «*Figuratio Aristotelici physici auditus*», Parigi 1585. «*Articuli de natura et mundo*» Parigi 1586.

². Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐξέδωκε τὰ συγγράμματα τὰ ἐπιγραφόμενα «*De lampade combinatoria Lulliana*» 1587· «*Acrotismus sive rationes articulorum physicorum adversus Peripateticos*», Witt. 1588. «*De progressu et lampade venatoria logicorum*», 1587.

³. Ἐν ἐπισήμῳ ἀποχαιρετιστηρίῳ λόγῳ πρὸς τὸ πανεπιστήμιον ὁ Βρουῦνος ἐνεκωμίασε μὲν τὸν Λούθηρον ἐξύμνησε δὲ τὴν γερμανικὴν ἐπιστήμην καὶ τοὺς

νήν ἐν Πράγγη καὶ Helmstedt, ὅπου ἐδίδαξε καὶ ἔγραψεν¹, ἦλθεν εἰς Φραγκφούρτην, ἐνθα διέτριψεν ἐπὶ ἓν ἔτος καὶ ἐξέδωκεν ἐν γλώσση λατινικῇ² πολλὰ καὶ ἐκπρεπῆ ἔργα³, ἐν οἷς ἀπαντῶσι πολλαὶ συμβολικαὶ ἐκφράσεις καὶ τινες ὁμοιότητες πρὸς τὸν Κέπλερον. Ἀναγκασθεὶς δὲ δι' ἄγνωστον αἰτίαν νὰ φύγη ἐσκόπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα. Τότε ἔλαβε θερμὴν καὶ πολλὰ ὑπισχνουμένην αἴτησιν εὐγενοῦς νέου προσκαλοῦντος αὐτὸν εἰς Ἐνετίαν πρὸς διδασκαλίαν. Ἀποδεξάμενος τὴν πρόσκλησιν κατῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, ἀφοῦ πρότερον ἔμεινε χρόνον τινὰ ἐν Ζυρίχῃ καὶ ἐποίησατο διαλέξεις τινάς. Ἐν Ἐνετίᾳ ὅμως καταγγεληθεὶς ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ συνελήφθη καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν εἰρκτὴν τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως (τῷ 1592). Ἐν τῇ ἀνακρίσει ἔδειξε συντριβὴν· κατὰ τῆς κατηγορίας ὅτι παρεδέχετο πολλοὺς κόσμους, προέβαλε τὴν θεωρίαν τῆς διττῆς ἀληθείας· ἀπεκήρυξεν ἐπισήμως τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτοῦ θεωρίας, ἐφ' ὅσον ἀπάδουσι πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν· γονυπετῆς ἤτήσατο συγγνώμην διὰ πάσας αὐτοῦ τὰς πλάνας καὶ ἰκέτευσεν ὅπως γίνῃ δεκτὸς πάλιν εἰς τοὺς κόλ-

μεγάλους ἀντιπροσώπους αὐτῆς Κουζανόν, Παράκελσον καὶ Κοπέρνικον. Ὁ λόγος οὗτος ἐξεδόθη τῷ 1588 καὶ ἐπιγράφεται «Oratio valedictoria habita ad amplissimos et clarissimos professores atque auditores in Academia Wittebergensi».

1. Ἐν Πράγγῃ ἐξέδωκε τὰ ἐξῆς ἔργα· «Articuli centum et sexaginta contra mathematicos et philosophos», 1588· «De specierum scrutinio et lampade combinatoria R. Lulli», 1588. Ἐν δὲ τῇ Helmstedt ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ δουκὸς Ἰουλίου ἐξεφώνησε λόγον παραμυθητικόν, ὅστις ἐξεδόθη εὐθὺς ἐπιγραφόμενος «Oratio consolatoria habita in illustri celeberrimaque academia Julia», 1589.

2. Ἦδη καταλείπει ὁ Βροῦνος τὴν ἰταλικὴν καὶ γράφει μόνον ἐν γλώσση λατινικῇ ἀποβλέπων, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς λογίους Γερμανούς.

3. De triplici minimo et mensura ad trium speculativarum scientiarum et multarum activarum artium principia libri quinque, Franc. 1591—De monade, numero et figura liber item de innumerabilibus, immenso et infigurabili seu de universo et mundis libri octo, Franc. 1591—De imaginum signorum et idearum compositione, Franc. 1591. Ἐν Φραγκφούρτῃ τότε (τῷ 1587) συνετάχθη ἀλλὰ πολὺ ὕστερον (τῷ 1612) ἐξεδόθη τὸ «Artificium perorandi».

πους τῆς ἐκκλησίας. Παρὰ ταῦτα ἡ κυβέρνησις τῆς Ἐνετίας ἐξέδωκε τὸν κατηγορούμενον εἰς Ῥώμην, ἐνθα ἤρξατο νέα καὶ μακρὰ δίκη. Ὁ Βροῦνος ἤδη εὐτολμος καὶ εὐθαρσῆς ἀπέκρουσε τὰς κατηγορίας καὶ ἐδήλωσεν ὅτι οὔτε ἐπιτρέπεται οὔτε θέλει νὰ παλινωδῆσῃ, διότι οὐδείς ὑπάρχει λόγος πρὸς παλινωδίαν¹. Τῷ 1600 ἐξηγγέλθη ἡ ἀπόφασις, καθ' ἣν ὁ κατηγορούμενος καθηρεῖτο, ἀφωρίζετο καὶ παρεδίδετο εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν μετὰ τῆς συνήθους ὑποκριτικῆς παρακλήσεως, ὅπως τιμωρηθῆ, ὅσον τὸ δυνατόν, ἐπιεικῶς καὶ ἄνευ αἱματοχυσίας. Ὅτε δὲ ἤκουσε τὴν εἰς θάνατον καταδίκην, εἶπεν αὐστηρῶς εἰς τοὺς δικαστὰς «Ἀπαγγέλλετε τὴν καταδίκην μετὰ μείζονος φόβου ἢ μεθ' ὅσου ἀκούω ἐγὼ αὐτήν». Ὁ Βροῦνος μετὰ ἑπτὰ ἐτῶν μαρτυρικὴν ἐγκάθειρξιν ἐν Ῥώμῃ ἐκάη ζῶν δημοσίᾳ ἐν τῷ Kamro di Fiore τῇ 17 Φεβρουαρίου 1600 καὶ ἡ σποδὸς αὐτοῦ διεσπάρη εἰς τοὺς ἀνέμους. Ἐκεῖ μετὰ τρεῖς περίπου αἰῶνας (τῷ 1889) ἀπεκαλύφθη ἐπισήμως καὶ μετὰ τιμῶν ὁ ἀνδριάς ἐκείνου.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἔφερε τὰ γνωρίσματα τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος, ζωηρὰν καὶ περιπαθῆ φύσιν, εὐαισθησίαν καὶ τινα βακχεῖαν ἀσυνήθη συνοδευομένην ὑπὸ τινος κενοδοξίας· μετὰ τούτων δὲ συνῆπτεν ἀνένδοτον ὄρμην πρὸς ἔρευναν καὶ γνῶσιν τῆς ἀληθείας καὶ ποιητικὴν δύναμιν ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ κόσμου. Ὅτι ἦτο φιλόσοφος ἅμα καὶ ποιητής², μαρτυροῦσι τὰ πολυάριθμα αὐτοῦ ἔργα, ὧν ἄλλα μὲν εἶναι, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ μητρικῇ του γλώσσῃ συντεταγμένα, ἄλλα δὲ (τὰ τελευταῖα) ἐν τῇ λατινικῇ. Ἐμφαίνει δὲ ἡ γλῶσσα τοῦ συγγραφέως ἐξάίρετον δύναμιν φαντασίας καὶ βρίθει εἰκόνων καὶ ἀλληγοριῶν³.

¹. Προστεθῆτω ὅτι ὁ Βροῦνος συνέταξεν ἀπολογητικὴν συγγραφὴν, ἣτις ἔδει κατὰ παράκλησιν τούτου νὰ τεθῆ πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ πάπα.

². Ἐν τοῖς ποιηματίοις περὶ τῶν «Ἡρωϊκῶν παθῶν» ψάλλει τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ θεῖον καὶ τὴν τάσιν πρὸς τὸ ἰδεατὸν ὠραῖον. Τὰ ἐν ἰταλικῇ γλώσσῃ ποιήματα αὐτοῦ εἶναι ὑπέρτερα τῶν ἐν λατινικῇ, ἐν οἷς τελευταίοις θαυμάζει τὸν Λουκρήτιον. Εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι ὁ Βροῦνος ἐτίμα μᾶλλον τὴν ποιητικὴν παρά τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ἰδιοφυῖαν.

³. Τὰ ἐν ἰταλικῇ γλώσσῃ συγγράμματα τοῦ Βροῦνου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ

2. Ὀντολογικαὶ ἀρχαί. Ὁ Βροῦνος ἐν τοῖς νεανικοῖς χρό-
νοις διέτριψε περὶ τοὺς Πυθαγορείους καὶ τὸν Πλάτωνα, μάλιστα δὲ
περὶ τὸν Λοῦλλον, οὗ τὴν μνημονικὴν τέχνην ἐποιεῖτο περὶ πολλοῦ
ἄλλως τε καὶ ὡς ὑποδεικνύουσιν τοὺς τρόπους τῆς συνδέσεως τῶν
ἐννοιῶν. Ἀφετηρίαν δ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔχει τὴν ἀριστοτελικὴν
θεωρίαν τῶν τεσσάρων αἰτίων, περὶ ἣν ἐνδελεχῶς ἠσχολήθη. Ἐκ
τούτων ἡ μορφωτικὴ καὶ ἡ ὑλικὴ αἰτία εἶναι ἀρχαὶ τοῦ ἐξ εἴ-
δους καὶ ὕλης συνεστῶτος πράγματος, καθ' ὅσον ἐσωτερικῶς συνα-
πτόμεναι συναποτελοῦσι τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· τὸναντίον δὲ ἡ ποι-
ητικὴ καὶ ἡ τελικὴ αἰτία συνάπτονται μόνον ἐξωτερικῶς εἰς δη-
μιουργίαν τοῦ πράγματος¹. Ὑλὴ καὶ εἶδος ἔχουσι πρὸς ἀλληλα
ὡς δύναμις καὶ ἐνέργεια, ὡς δυνατότης καὶ πραγματικότης. Ἐκα-
στον δὲ ὄν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει, προὔποθέτει τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρ-
ξεως, τὴν παθητικὴν αὐτοῦ δυνατότητα. Αὕτη δὲ ἡ δυνατότης
εἶναι ἡ ὕλη ὡς φορεὺς τῆς γεννήσεως καὶ παραγωγῆς τῆς δρώσης
αἰτίας. Τὰ προϊόντα λοιπὸν τῆς φύσεως, ὡς καὶ τὰ ἔργα τῆς τέ-
χνης, προὔποθέτουσιν ὕλην, ἣτις χρησιμεύει ὡς βάσις εἰς τὴν
δρῶσαν αἰτίαν πρὸς ἐξεργασίαν καὶ παραγωγὴν τῶν πραγμάτων.
'Αλλ' ἐνῶ ἐν τῇ τέχνῃ ἡ ὕλη προσδέχεται τὰ εἶδη ἕξωθεν, ἐν τῇ
φύσει προσλαμβάνει ἕσωθεν· ἐπὶ τῶν φυσικῶν προϊόντων τὰ εἶδη
ἀνακύπτουσιν ἐκ τῶν ἐνδοτάτων μυχῶν τῆς φύσεως. Ὁ Βροῦνος
καθάπτεται τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς ἐμφανίζοντος τὸ εἶδος ἀντί-

Ad. Wagner εἰς δύο τόμους τῷ 1829 ἐν Λιψία, ὕστερον δὲ (τῷ 1888-89)
ὑπὸ τοῦ Παύλου de Lagarde ἐν Γοτίγγη εἰς δύο τόμους· κατόπιν ὑπὸ τῶν
G. Gentile καὶ V. Spampanato, Bari 1907-1909. Τὰ δὲ λατινικὰ ἔργα αὐτοῦ
ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ G. Fröger τῷ 1836 εἰς δύο τόμους, ὕστερον δὲ εἰς τέσ-
σaras τόμους ἐν Νεαπόλει καὶ Φλωρεντία (1870-1891). Ἄπαντα τὰ ἔργα
τοῦ Βρούνου ἐξεδόθησαν (ἐν Νεαπόλει) ὑπὸ τῆς πολιτείας εἰς τέσσaras τό-
μους (1870-1891). Τὰ φιλοσοφικὰ τούτου ἔργα, μεταφρασθέντα εἰς τὴν γερ-
μανικὴν καὶ ὑπομνηματισθέντα ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ L. Kuhlénbeck, (1890-
1909), εἰς 6 τόμους. Ὁ δὲ διάλογος «Περὶ τῆς αἰτίας, ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐνδός»
μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν καὶ ὑπεμνηματίσθη ὑπὸ τοῦ Ad. Lasson, 4η
ἐκδ. 1923.

¹. Παρὰ Rixner, *Leben und Lehrmeinungen berühmten Physiker*
σ. 40.

θετον πρὸς τὴν ὕλην. Ἡ ὕλη, δὲν εἶναι, λέγει, ταπεινὸν καὶ ἀσήμαντον ἀλλὰ θεῖον ὄν (cosa divina), εἶναι ἢ μήτηρ καὶ γενέτειρα τῶν φυσικῶν πραγμάτων, τὸ αὐτὸ καὶ ἢ φύσις. Παρίσταται δὲ (καθὰ ἤδη οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φυσικοὶ φιλόσοφοι ἐδίδαξαν) ὡς παραμένουσα παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς ἢ αὐτὴ· εἶναι ἢ παραμόνιμος βάσις τῆς δρώσης αἰτίας, ἐξ ἧς προέρχονται τὰ παντοῖα πράγματα. Μαρτυρεῖ καὶ ἢ πείρα· ὁ σπόρος αὐξάνεται εἰς φυτὸν, τὸ φυτὸν γίνεται στάχυς καὶ οὗτος τροφή, ἢ τροφή γίνεται χυλὸς καὶ οὗτος αἷμα, τὸ αἷμα καθίσταται σπέρμα, τὸ σπέρμα γίνεται ἔμβρυον καὶ ὕστερον ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος γίνεται πτώμα καὶ τὸ πτώμα γῆ. Οὕτω πως ἢ ὕλη ὑφίσταται συνεχῆ μεταβολὴν διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν εἰδῶν· ἐν τῇ φύσει κρατεῖ ἀδιάλειπτος κυκλικὴ πορεία ἀπὸ τῶν ἀνοργάνων εἰς τὰ ὀργανικὰ καὶ ἀπὸ τούτων πάλιν εἰς τὰ ἀνόργανα¹. Ὀφείλομεν δὲ νὰ παραδεχθῶμεν πρώτην ὕλην, ἣτις καθ' ἑαυτὴν οὔτε ἄνθρωπος εἶναι, οὔτε πτώμα, οὔτε γῆ, οὔτε ἄλλο τοιοῦτον, ἀλλὰ τι γενικόν, ἐξ οὗ ταῦτα πάντα προκύπτουσι. Ἡ ὕλη ἐκείνη προὑπῆρχε πάσης γενέσεως καὶ τούτου ἕνεκα αὐτὴ δὲν ἐγένετο· εἶναι ἢ παθητικὴ δυνατότης πάντων τῶν πραγμάτων, ἀγέννητος καὶ ἀνώλεθρος². Καὶ δὲν εἶναι μὲν ληπτὴ διὰ τῶν αἰσθήσεων, αἵτινες ἀπαιτοῦσιν ὠρισμένον εἶδος, ἀλλ' εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν νοῦν ὡς ἀναγκαία ἀρχὴ πάσης γενέσεως καὶ πάσης ὑπάρξεως. Λοιπὸν πρέπει ἢ ὕλη νὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσία χρησιμεύουσα ὡς φορεὺς τῶν παντοίων μορφῶν, ἐπιδεικτικὴ δηλονότι πάντων τῶν εἰδῶν· ὡς τοιαύτη εἶναι καθ' ἑαυτὴν ὄλως ἄμορφος (ἀειδής), ἄμοιρος οἴασδῆποτε διαφορᾶς, ἐνιαία ἄρα καὶ ἢ αὐτὴ ἐν πᾶσι τοῖς οὖσιν³.

¹. Ὁ Βροῦνος ὁμολογεῖ ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατετράχετο ὑπὸ τῆς σκέψεως καὶ ἀπέκλινεν εἰς τὴν γνώμην ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ πνεῦμα εἶναι τι ἐξωτερικὸν καὶ παροδικόν· ὕστερον δὲ συνεῖδεν ὅτι τὸ εἶδος καὶ τὸ πνεῦμα ἔχει οὐχ ἥττον τῆς ὕλης τὴν ῥίζαν αὐτοῦ ἐν τινι αἰδίῳ ἀρχῇ. Ὅθεν ἀνωμολόγησεν ὅτι ἐν πᾶσιν ἐνυπάρχει, ἂν μὴ πάντοτε ἐνεργεῖα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον δυνάμει, τὸ νοερὸν (πνευματικόν).

². Αὐτ. σ. 71.79 ἐξ. 88. De la causa σ. 251 ἐξ. (ἐκδ. G. Fröger).

³. Τὰ νοερά καὶ σωματικὰ ὄντα δὲν διακρίνονται κατὰ τοῦτο ἀπ' ἀλλήλων·

Τὸ εἶδος ἀφ' ἑτέρου εἶναι οὐσιώδης ἐνέργεια (actus substantialis), δι' ἧς ἡ ὕλη καθίσταται πραγματικὴ ὑπαρξίς. Ὅπως δ' αἱ ἐπὶ μέρους ὕλαι, αἱ τῶν μερικῶν πραγμάτων, ἀνάγονται εἰς μίαν μόνην, τὴν πρώτην ὕλην, οὕτω καὶ τὰ καθ' ἕκαστον εἶδη¹ ἀνάγονται εἰς ἓν πρῶτον εἶδος. Τὰ εἶδη δὲν προσγίνονται εἰς τὴν ὕλην ἔξωθεν, ἀλλ' ἀνακύπτουσιν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς. Οὕτως ἔνδοθεν ἡ φύσις ἐκ τοῦ σπόρου ἢ τῆς ῥίζης σχηματίζει τὸ στέλεχος, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ στελέχους ἐκπέμπει τοὺς κλάδους, ἐκ τῶν κλάδων σχηματίζει τὰς κάλυκας καὶ ἐκ τῶν καλύκων ἄνθη καὶ καρπούς. Ὅποτε δὲ πάντα σχηματίζονται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ὕλης, ἔπεται ὅτι πρὸς τὴν πρώτην ὕλην ἀντιστοιχεῖ τὸ πρῶτον εἶδος, ὅπερ ἐν ἐκείνῃ ἐνυπάρχει ὡς οὐσιώδης ἐνέργεια καὶ διαμορφοῖ αὐτὴν παράγουσα διάφορα πράγματα. Τοῦ πρώτου εἶδους διάφοροι τρόποι ἀποκαλύψεως καὶ φανερώσεως εἶναι τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη². Τούτων οὕτως ἐχόντων τὸ πρῶτον καὶ ἀρχέγονον εἶδος εἶναι οὐ μόνον εἰδοποιὸς (μορφωτικὴ) ἀλλὰ καὶ δρῶσα αἰτία πάντων τῶν ὄντων. Ἐνεργεῖ ἐνδοθεν καὶ ἐνεργάζεται ἐν τῇ ὕλει πάσας τὰς μερικὰς μορφάς· οὐ μόνον πορίζει τὸ εἶδος εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ παράγει αὐτά, τουτέστι διαμορφοῖ τὴν ὕλην εἰς πραγματικότητα, ἣν συνεπάγονται τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη.

διαφέροντα μόνον κατ' εἶδος ἔχουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὕλην πλὴν ὅτι αὕτη ἐπὶ μὲν τῶν σωματικῶν προσλαμβάνει τοπικὴν ἔκτασιν ἐπὶ δὲ τῶν νοερῶν οὐχί. Ἐν τῷ νοερῷ κόσμῳ εἶδος καὶ ὕλη συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτό, ἐν δὲ τῷ σωματικῷ τοῦναντίον διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων· ἐκεῖ μὲν ἡ ὕλη ὑπάρχει διὰ μιᾶς, εἰς ἀεὶ καὶ συγχρόνως πάντα, ἐνταῦθα δὲ τοῦναντίον δὲν ὑπάρχει διὰ μιᾶς ἀλλὰ μόνον ἐν διαφόροις χρόνοις καὶ εἶναι διαδοχικῶς πᾶν ὅ,τι γίνεται. (Αὐτ. σ. 100. 103 ἐξ.).

¹. Δύνανται γὰρ διακριθῶσι διάφορα εἶδη, τουτέστι α) τὸ στοιχειῶδες εἶδος, ὅπερ μορφοῖ τὸ ὄλον, ἐκτείνεται ὑπὲρ αὐτὸ καὶ ἐξαντλεῖται εἰς τοῦτο· β) τὸ φυτικὸν καὶ ζωϊκὸν εἶδος, ὅπερ ἐξαντλεῖται μὲν διὰ μεταδόσεως ἀλλ' οὔτε διαδίδεται διὰ τῶν μερῶν οὔτε ἐκφράζει τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ εἰς πάντα τὰ μέρη συμμέτρως· καὶ γ) τὸ νοερὸν εἶδος, ὅπερ μορφοῖ τὸ ὄλον καὶ οὔτε διὰ μεταδόσεως ἐξαντλεῖται οὔτε ἐκτείνεται διὰ τῶν μερῶν. (Αὐτ. 58 ἐξ.).

². Τὸ πρῶτον εἶδος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ ἐπὶ μέρους ἐναλλασσόμενα εἶδη, εἶναι ἡ οὐσία, ἡ ἐνότης, ἧς ψιλὰ συμβεβηκότα ἢ παροδικοὶ τρόποι εἶναι τὰ ἐπὶ μέρους ἐκεῖνα εἶδη. (Αὐτ. σ. 59. 132).

Εἶναι ἄρα οὐ μόνον ἀρχὴ ἀλλὰ καὶ αἰτία παντὸς ὄντος, ἀφοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ παράγει τὰ πράγματα. Ἄλλ' ἡ δρῶσα αἰτία τότε μόνον δύναται νὰ διαμορφοῖ ἐν τῇ ὕλῃ τὰ εἶδη, ὅταν ὑπάρχη ἔλλογος· διότι ἡ τὰ εἶδη ἐμποιοῦσα ἐνέργεια εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς καλλιτεχνικὴ καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι δυνατὴ μόνον εἰς ὃν ἔλλογον. "Ὅπως τὰ ἔργα τῆς τέχνης δὲν θὰ ὑπῆρχον ἄνευ νοῦ, οὕτω καὶ πολλῶ μᾶλλον τὰ προϊόντα τῆς φύσεως δὲν θὰ παρήγοντο ἄνευ λογικῆς ἐνεργείας. "Ὡστε τὸ πρῶτον εἶδος εἶναι δύναμις μετὰ λόγου δρῶσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν καθολικὸς τοῦ κόσμου νοῦς, ὅστις τὰς ἐν ἑαυτῷ ιδέας ἐμποιεῖ ἐνδοθεν εἰς τὴν ὕλην καὶ παράγει τὰ πράγματα. "Ὅτι πρὸς ταῦτα εἶναι συναφῆς καὶ ἡ τελικὴ αἰτία, πρόκειται φανερόν. "Ὅπως ἡ τέχνη ἐνεργεῖ καὶ ἡ φύσις κατὰ σκοπὸν ἐνεργεῖ· παραπλησίως τῷ τεχνίτῃ πραγματοποιεῖ ὁ καθολικὸς νοῦς πάντα τὰ ἐν ἑαυτῷ εἶδη. "Ἐσχατος δηλαδὴ τῆς ἐνεργείας σκοπὸς εἶναι ἡ τοῦ σύμπαντος τελείωσις, ἣτις ἐγκείται ἐν τῇ πραγματώσει πάντων τῶν ἐν τῷ καθολικῷ νῷ ὑπαρχόντων εἰδῶν¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων προκύπτει ὅτι πρυτανεύουσα ἐννοία τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος εἶναι ἡ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς. Τὸ πρῶτον εἶδος ἔχει πρὸς τὸν ὅλον κόσμον ὡς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. "Ὅπως ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ εἶναι ἐν τῷ σώματι ὡς ἐσωτερικῶς μορφοῦσα ἀρχή, οὕτω καὶ τὸ πρῶτον εἶδος ὑπάρχει ἐν τῷ ὅλῳ κόσμῳ ὡς δρῶσα αἰτία. Καὶ ὅπως πάλιν ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ, καίπερ ὑπάρχουσα ἐν τῷ σώματι καὶ ἐμποιοῦσα αὐτῷ ἐνδομύχως τὸ εἶδος, ὅμως εἶναι διάφορος τοῦ σώματος, οὕτω καὶ τὸ πρῶτον εἶδος ἐντυποῖ μὲν ὡς δρῶσα αἰτία τὰ ἑαυτοῦ εἶδη εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, μένει δ' ὅμως ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀρχέγονον εἶδος διάφορον αὐτῶν. "Ὅθεν ἐπάναγκες νὰ θεωρήσωμεν ὡς κέντρον καὶ ζωοποιὸν ἀρχὴν τοῦ κόσμου τὴν οἰκείαν αὐτοῦ ψυχὴν, ἥς κυρία δύναμις εἶναι ὁ καθολικὸς νοῦς καὶ ἣτις διὰ τοῦτο ἐνεργεῖ ἐλλόγως, κατὰ νόμους καὶ σκοπούς. Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι τὸ καθολικὸν εἶδος αὐτοῦ οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἐνότης τῶν ἐπὶ μέρος εἰδῶν ἀλλὰ κυρίως

¹. Αὐτ. σ. 40 ἐξ. 45. 61.

διότι φέρει ἐν τῷ νῶ αὐτῆς ἐκεῖνα τὰ εἶδη, ὡς δρῶσα δὲ δύνάμις πραγματοῖ αὐτὰ καὶ ἐμφανίζει ἐν τῷ κόσμῳ ¹.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος, ὅποια τις ὑπάρχει ἢ πρὸς τὴν καθόλου ὕλην σχέσις τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου, ὁ Βροῦνος φαίνεται γνωματεύων τὰ ἐξῆς. Τὸ πρῶτον εἶδος καὶ ἡ πρώτη ὕλη διαφέρουσι βεβαίως ἀλλήλων, ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὐτῶν δὲν εἶναι πραγματικὴ καὶ οὐσιώδης. Τὸ μὲν εἶδος εἶναι ἡ δύνάμις τοῦ ποιεῖν, ἡ ἐνεργητικὴ αἰτία τῆς ὑπάρξεως, ἡ δὲ ὕλη εἶναι ἡ δύνάμις τοῦ γίνεσθαι, ἡ παθητικὴ αἰτία τῆς ὑπάρξεως· ἀμφότεραι ὅμως, ἡ τε ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ δύνάμις, συμπίπτουσι κατ' οὐσίαν εἰς τὸ αὐτό ².

Ἡ ὕλη δὲν εἶναι νεκρὰ τις οὐσία, ἣν ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ οἶονεὶ ὑποτάσσει καὶ μορφοῖ, ἀλλ' ὑπάρχει ὡς μήτηρ ἐγκύμων τούτων τῶν εἰδῶν, ἅτινα ἐξ ἑαυτῆς διὰ τῆς ἰδίας ἐμφύτου δυνάμεως ἐκφαίνει. Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ ὕλη δὲν ποθεῖ, λέγει, δὲν ζητεῖ τὸ εἶδος πρὸς τὰ ἔξω, ἀλλὰ φέρει δυνάμει ἐν ἑαυτῇ πάντα τὰ εἶδη καὶ ταῦτα ἐξάγει ἐξ ἑαυτῆς διὰ τῆς ἰδίας ἐνεργείας. Συμβαίνει δηλαδὴ τὸ ἐναντίον· τὸ εἶδος ζητεῖ τὴν ὕλην, ἐνῶ τείνει νὰ μεταβῇ ἀπὸ τοῦ «δυνάμει εἶναι» εἰς τὸ «ἐνεργεία εἶναι» ³.

Ὅθεν ἡ κινουῦσα δύνάμις συνυπάρχει μετὰ τῆς ὕλης· ἡ μορφοῦσα καὶ δρῶσα αἰτία εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς ὕλης. Τούτου οὕτως ἔχοντος ἡ ἐννοία τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς προσλαμβάνει εὐρυτέραν ἐννοίαν· δὲν εἶναι μόνον ἐνεργητικὴ ἀλλ' ἐνεργητικὴ ἅμα καὶ παθητικὴ ἀρχή, εἶναι ἡ πάντα ποιούσα καὶ πάντα γινόμενῃ αἰτία ⁴.

Ἐκ τούτων καθίσταται εὐνόητον ὅτι ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ὁ θεὸς καὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀνάπτυξις αὐτοῦ.

¹. Αὐτ. σ. 55 ἐξ. De la causa, σ. 235 ἐξ.

². Αὐτ. σ. 87 ἐξ. 91. 105. De la causa, σ. 261.

³. Παρὰ Rixner σ. 109. 116. De la causa σ. 274.

⁴. Αὐτ. 251 ἐξ. 261. 278. Εἶναι εὐδὴλον ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι μία οὐσία, ἧς ἡ μὲν ἑτέρα ὄψις εἶναι τὸ πρῶτον εἶδος ἡ δὲ ἄλλη ἡ πρώτη ὕλη.

3. Θεός και κόσμος. Ὁ κόσμος, τὸ σύμπαν, ἀποτελεῖ ἐνότητα, διότι πάντα τὰ πράγματα αὐτοῦ κατάγονται ἐκ τῆς αὐτῆς πρώτης ὕλης καὶ τοῦ αὐτοῦ πρώτου εἶδους· ἡ ὕλη εἶναι ἐν πᾶσι μία καὶ ἡ αὐτή, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ εἶδος, ὡς ἀρχέγονον εἶδος, παρέχον εἰς πάντα τὴν μορφήν εἶναι ἐν μόνον. Ἀμφότεραι αὗται αἱ ἐνότητες συμπίπτουσι τέλος εἰς μίαν, διότι ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος δὲν διαφέρουσιν, ὡς εἴρηται, ἀλλήλων ἀλλ' εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ κόσμου τὸ αὐτό¹. Πάντα ἄρα εἶναι ἐν καὶ τὸ ἐν πάντα. Πάντα κατάγονται ἐκ τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, πάντα τὰ πράγματα ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν εἶναι μία μόνον οὐσία, ἣτις φανεροῦται κατὰ πολλὰς διαφόρους μορφάς. Τὰ μυρία πράγματα τὰ ἀλλήλων διαφέροντα δὲν εἶναι ἕκαστον ἰδία οὐσία ἀλλὰ μόνον διάφορα φαινόμενα ἢ συμβεβηκότα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ μία οὐσία². Ἐὰν τὰ ὄντα προσπίπτωσιν ὡς διάφορα, αἴτιον εἶναι τὸ ὅτι ἡ μία ἐκείνη οὐσία ἐμφανίζεται κατὰ διαφόρους τρόπους³. Πᾶσα δὲ γένεσις καὶ φθορὰ εἶναι μόνον μεταβολὴ τοῦ τρόπου τῆς ἐμφανίσεως, ἑτεροίωσις, ὑφ' ἣν ἡ οὐσία μένει ἀεὶ ἡ αὐτή. Μόνον αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ γίνονται, ἀλλοιοῦνται καὶ ἀφανίζονται, ἐνῶ αὐτὴ ἡ οὐσία ἴσταται ἐπέκεινα καὶ ἐκτὸς τῆς τοιαύτης καταστάσεως⁴. Λοιπὸν μία οὐσία λανθάνει ἐν πᾶσι καὶ τούτου ἕνεκα πάντα εἶναι ἐν, ὡς πάλιν τὸ ἐν ἐκεῖνο εἶναι

¹. Τὸ εἶδος (πνεῦμα) καὶ ἡ ὕλη ἔχουσι τὴν αὐτὴν ρίζαν, ἀνάγονται τέλος εἰς μίαν μόνην οὐσίαν. "Ὡστε δὲν ὑπάρχουσι πολλαὶ ἀλλὰ μόνον μία ἀρχέγονος καὶ καθολικὴ οὐσία (una originale et universalis substantia), ἣτις ὑπόκειται βᾶσις πάντων τῶν πραγμάτων. Ἐν τῇ οὐσίᾳ ἐκείνῃ δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις οὐδὲ διάκρισις πνεύματος καὶ ὕλης, ἐνεργείας καὶ δυνάμεως καὶ τῶν τοιούτων (De immenso 1, 11-12).

². Πάντα τὰ μερικὰ ὄντα δὲν εἶναι οὐσίαι ἀλλ' ἀπλῶς διορισμοὶ ἢ φαινόμενα τῆς μιᾶς οὐσίας· δὲν ὑπάρχει πλῆθος οὐσιῶν ἀλλὰ μόνον πλῆθος φαινομένων. (De la causa, σ. 284 ἐξ.).

³. Ὅπως, ὡς ἐν παραδείγματι, ἡ μία ἀνθρωπότης ἐκδηλοῦται εἰς διάφορα γένη καὶ εἶδη καὶ πλῆθος ἀτόμων, οὕτω καὶ τὸ μόνον πρῶτον ἐν φανεροῦται εἰς πλῆθος ὄντων καὶ συμβεβηκότων. (Παρά Rixner σ. 132).

⁴. De la causa, σ. 283. 242.

πάντα. Πάντα ἀνάγονται ἐπὶ τέλος εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος καὶ τὴν αὐτὴν ὕλην καὶ διὰ τοῦτο πάντα εἶναι ἐν πᾶσιν, εἰ καὶ ὑπάρχουσιν ἐν ἐκάστῳ κατὰ τρόπον διάφορον. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, διότι ἐνυπάρχει ἐν παντὶ πᾶν, ἕκαστον δὲν εἶναι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ (τῇ ἀτομικῇ) φύσει περιορισμένον ἀλλὰ φέρει τὰ σπέρματα πάντων τῶν πραγμάτων καὶ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γίνῃ πάντα ¹.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται εὐδηλὸς ἡ σχέσις θεοῦ καὶ κόσμου. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ, εἶναι ἡ ποιούσα καὶ ἐνεργοῦσα φύσις (*natura naturans*) ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τῶν μερικῶν καὶ πεπερασμένων πραγμάτων, ἅτινα εἶναι ἡ γενομένη φύσις (*natura naturata*) ². Ὑπάρχει παρῶν ὅλος ἐν τῷ ὅλῳ καὶ ὅλος ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσι τοῦ κόσμου, διότι εἶναι τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀμερές ἀρχέγονον εἶδος τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν μερῶν αὐτοῦ ³. Κατὰ τὴν οὐσίαν ἄρα θεὸς καὶ κόσμος εἶναι τὸ αὐτό ⁴. Ὁ θεός, ὡς ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ, εἶναι ἡ ἐνότης πασῶν

1. Ἐκαστον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γίνῃ ἕτερον καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου νὰ λάβῃ πάσας τὰς μορφάς. Ἐν τούτῳ δὲ κεῖται ἡ συγγένεια πάντων τῶν πραγμάτων· οὐδὲν ὑπάρχει τὸ μὴ δυνάμενον νὰ γίνῃ ὅ,τι τὸ ἕτερον. Πάντα τείνουσιν εἰς τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, ἣτις εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ κοινὴ πάντων. (Αὐτ. 283. *La cena* σ. 166. 191. *De tripl. min.* σ. 23. 133. *De innumer.* σ. 253. 319).

2. Ὁ θεός, ὡς ψυχὴ καὶ οὐσία τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ εἶναι ἔμμονος ἐν αὐτῷ. Καὶ ὁμοῦς ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις τοῦ Βρούνου, αἵτινες ποιοῦσι τὸν θεὸν ὑπὲρ τὸν κόσμον· παριστῶσιν ἐκεῖνον ὡς οὐσίαν ὑπερούσιον, ἀρχὴν ὑπερφυσικὴν, χωριζομένην ἀπὸ τοῦ κόσμου καὶ ἔχουσαν πρὸς αὐτὸν ὡς ὁ ναύτης πρὸς τὸ πλοῖον. Ὅπως δηλαδὴ ὁ ναύτης κινεῖ καὶ διευθύνει τὸ πλοῖον ἀλλὰ δὲν εἶναι μέρος αὐτοῦ εἰ μὴ καθ' ὅσον κινεῖται μετ' αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ θεός, καθ' ὅσον μὲν ἰθύνει τὸν κόσμον, δὲν εἶναι μέρος ἀλλὰ μόνον αἷτιος αὐτοῦ, καθ' ὅσον ὁμοῦς ζωογονεῖ καὶ μορφοῖ τὸ σύμπαν, εἶναι μέρος αὐτοῦ, τουτέστιν εἶναι ἔμμονος ἀρχὴ μορφωτικὴ. Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ὁ θεός, ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ἀποκαλύπτεται μὲν εἰς πάντα τὰ μέρη αὐτοῦ ἀλλὰ δὲν καταδαπανᾶται εἰς τὸ ὅλον· καθ' ἑαυτὸν ὑψοῦται ὑπὲρ τὰ φαινόμενα, εἰς δὲ ἀποκαλύπτεται· ὑπάρχει ἐν πᾶσιν ἀλλ' ἅμα καὶ ὑπὲρ πάντα. (Παρά Rixner σ. 37 ἐξ. 120. 238).

3. Αὐτ. σ. 123 ἐξ.

4. Ὁ Βρούνος γνωματεύει ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἀναγνωρίζει θεὸν διάφορον τοῦ κόσμου, θεὸν ὑπερβατικόν· ἡ παραδοχὴ τοιούτου θεοῦ ἀνήκει εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν πίστιν.

τῶν ἀντιθέσεων, ἡ σύμπτυξις πάντων τῶν πραγμάτων· εἶναι γινῶσκον καὶ γινωσκόμενον, ἄυλον καὶ ἔνυλον, εἶδος καὶ ὕλη, ἐνέργεια καὶ δύναμις, ἐλευθερία καὶ ἀνάγκη, ἡρεμία καὶ κίνησις καὶ ὅσα τοιαῦτα ¹. Ὁ δὲ κόσμος τοῦναντίον εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ἀντιθέσεων, ἡ ἀνάπτυξις πάντων τῶν πραγμάτων. Ὁ θεὸς δηλαδή ἀναπτύσσει καὶ ποιεῖ πραγματικὸν ὅ,τι ἔχει δυνάμει ἐν ἑαυτῷ εἰς εἶδος καὶ ὕλην. Ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεοῦ γίνεται ὁ κόσμος, χωρὶς ὅμως νὰ ἐμφανίζηται ἐν αὐτῷ ἡ θεία ἐνότης, ἥτις ὡς ζῶσα ἐνότης παραμένει παρὰ τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων. Ὅ,τι εἶναι ὁ θεός, τοῦτο εἶναι καὶ ὁ κόσμος, μόνον δὲ ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως διαφέρει. Ὁ θεὸς εἶναι τὸ πᾶν συνεπτυγμένως (complecte), ὁ δὲ κόσμος τὸ πᾶν ἀνεπτυγμένως (explicite)· ἐκεῖνος εἶναι πάντα συγχρόνως, οὗτος δὲ πάντα κατὰ διαδοχὴν, ἀφοῦ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου γίνεται πᾶν τὸ δυνάμει ὄν ². Τοιοῦτοτρόπως ὁ θεὸς εἶναι ἐνεργεῖα πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑπάρχη, ὁ δὲ κόσμος τείνει κατὰ τὰ μέρη αὐτοῦ ἕκαστα νὰ μεταβῆ ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ καθόλου οὐσία, δι' ἧς ὑπάρχουσι πάντα, εἶναι τὸ εἶδος πάντων τῶν εἰδῶν, ἡ αἰτία πασῶν τῶν αἰτιῶν, ὁ λόγος πάντων τῶν λόγων· εἶναι τὸ ὄντως ὄν, τὸ περιέχον πάντα, ὅσα ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι διακεκριμένα καὶ κεχωρισμένα ³.

Ὁ κόσμος προῆλθεν ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχὶ κατ' ἐλευθέραν ἐνέργειαν ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην· διότι πᾶν τὸ ὑπάρχον τῷ θεῷ εἶναι ἀναγκαῖον, ὅ,τι δ' ἐκεῖνος βούλεται, εἶναι ἀναγκαῖον ⁴, ἀτίδιον

¹. Ὁ θεὸς εἶναι ἄυλος ὡς πρὸς τὸ πρῶτον εἶδος ἀλλά, καθὰ εἶδομεν, δὲν ἀποκλείει τὴν ὕλην, ἥτις εἶναι καὶ αὐτὴ θεῖον. Ὅλως δὲ ἡ ἐννοια τῆς συμπτώσεως τῶν ἀντιθέσεων, ἣν μεγάλως ἐξῆρεν ὁ Νικ. Κουζανός, ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα ὡς θεμελιώδης τοῦ συστήματος ἀρχή. (De la causa σ. 210. 222. De tripl. σ. 133. Spaccio σ. 122).

². Αὐτ. σ. 88. 126. De tripl. min. σ. 23. De l'infin. σ. 94.

³. Summa term. met. σ. 421 ἐξ.

⁴. De innumer. σ. 189. «Voluntas divina est non modo necessaria sed etiam ipsa necessitas».

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

καὶ ἀναλλοίωτον ¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀνάγκη, μεθ' ἧς ὁ θεὸς ἐνεργεῖ, εἶναι ἐσωτερικὴ, πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐλευθερία· ἀνάγκη καὶ ἐλευθερία εἶναι τῷ θεῷ ἐν καὶ τὸ αὐτό. Καὶ ἐπειδὴ οὔτε ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ μένη ἀργή, οὔτε ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἀμετάδοτος, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ νοηθῆ θεὸς ἄνευ κόσμου ². Οὐ μόνον δὲ ἀναγκαῖος εἶναι ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ ἄπειρος· εὐλόγως, διότι εἶναι ἀνάπτυξις τῆς θείας ἐνότητος καὶ δὲν διαφέρει αὐτῆς κατὰ τὴν οὐσίαν, κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ εἶναι, ὡς αὐτὸς ὁ θεός, ἄπειρος. Καὶ ὁμοίως τὸ ἄπειρον τοῦ κόσμου διαφέρει ἀπὸ τοῦ ἀπείρου τοῦ θεοῦ, ὡς ἡ ἀνάπτυξις ἀπὸ τῆς συμπτώξεως. Τὸ ἄπειρον δηλαδὴ τοῦ κόσμου κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι οὗτος δὲν ἔχει ὄρια ἐν χρόνῳ καὶ περιορισμοὺς ἐν τόπῳ, ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, εἶναι ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος, ἔχει ἄπειρον ἔκτασιν, ἐν ᾗ περιλαμβάνονται μυρίοι ἀστέρες καὶ ἀναρίθμητα κοσμικὰ συστήματα· τούτων ἡ διάρκεια τῶν περιφορῶν καὶ ἀναπτύξεων οὔτε ἀρχὴν ἔχει οὔτε τέλος ³. Τὸ δὲ ἄπειρον τοῦ θεοῦ εἶναι ἀπολύτως τοιοῦτον ⁴. Μετὰ τοῦ ἀπείρου συνάπτεται καὶ ἡ τελειότης· τέλειος εἶναι ὁ θεός, ἐν ᾧ εἶδος καὶ ὕλη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀντιθέσεις, ταυτίζονται ἐντελῶς ⁵.

Ὅπως εἶναι ὁ κόσμος ἄπειρος, οὕτως εἶναι καὶ ἀκίνητος, εἰ καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ, τὰ μυρία κοσμικὰ συστήματα, κινουῦνται.

¹. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως θὰ συνεπήγετο εἰς τὸν θεὸν μεταβολήν, ὅπερ ἄτοπον.

². Παρὰ Rixner σ. 36. 150 ἐξ. De immenso et innumer. 1, 11.

³. Αὐτ. σ. 150 ἐξ. De innumer. σ. 489 ἐξ. 54.

⁴. Ὁ θεὸς εἶναι ἄπειρος ὡς οὐσία, ὁ δὲ κόσμος ἄπειρος ὡς πραγματικότης. Ὁ κόσμος εἶναι ἄπειρος μόνον ὡς ὅλον, ἐνῶ τὰ μέρη αὐτοῦ εἶναι πεπερασμένα· ἕκαστον τῶν ἀναριθμῆτων κοσμικῶν συστημάτων εἶναι πεπερασμένον. (De l'infinito σ. 25).

⁵. Ἐν τῷ κόσμῳ δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ ὁμοίως. Ἐνταῦθα ὕλη καὶ εἶδος, δύναμις καὶ ἐνέργεια δὲν εἶναι ὅλως τὸ αὐτό. Ὁ ὅλος κόσμος ἐμπεριέχει μὲν πάντα τὰ εἶδη καὶ πᾶσαν ὕλην, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐν πᾶσι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι, ἕκαστον δὲ τῶν μερῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ γίνῃ. Διὸ καὶ ὁ κόσμος εἶναι εἰκὼν καὶ σκιά τοῦ θεοῦ, ἡ δὲ τελειότης ἐκείνου ἐμφανίζεται μόνον κατ' ἀνεπτυγμένον καὶ διεσπασμένον τρόπον. (De la causa σ. 261 ἐξ.).

Κινοῦνται δὲ τὰ μέρη τοῦ σύμπαντος οὐχὶ ἔξωθεν, οἷον ὑπὸ τοῦ ἀριστοτελικοῦ «πρώτου κινουῦντος», ἀλλ' ἔσωθεν, ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου ἀρχῆς τῆς ζωῆς καὶ κινήσεως, τῆς καλουμένης ψυχῆς¹. Πάντα δηλαδή τὰ πεπερασμένα ἐνέχουσι διττὰς ζωτικὰς καὶ κινητικὰς ἀρχάς, ἐνθεν μὲν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἕκαστον ψυχὴν, ἐνθεν δὲ τὴν καθολικὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν, ἣτις πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ψυχὴ τῶν ψυχῶν, δι' ὅλου τοῦ κόσμου διήκουσα. Ἡ τελευταία αὕτη ψυχὴ δὲν κινεῖται κατ' ὀλίγον ἀλλὰ διὰ μιᾶς, κινεῖται ἄρα τὴν μεγίστην δυνατὴν κίνησιν, ἔχει ἀπόλυτον ταχύτητα, ἣτις συμπίπτει μετὰ τῆς ἡρεμίας. Ὡστε ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ δὲν παράγει οὔτε εἰς τὸ σύμπαν ὡς ὅλον οὔτε εἰς τὰ μέρη αὐτοῦ ἕκαστα κίνησιν διαδοχικὴν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ μερικὴ ἕκαστου ψυχὴ παράγει μόνον κίνησιν διαδοχικὴν, διότι κινεῖται οὐχὶ μετ' ἀπολύτου ταχύτητος. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν τὸ μὲν σύμπαν ὡς ὅλον εἶναι ἀκίνητον τὰ δὲ μέρη αὐτοῦ ἕκαστα κινουῦνται².

Ἡ καθολικὴ τοῦ κόσμου ψυχὴ, οὐσιωδῶς ἠνωμένη μετὰ τῆς ὕλης, ποιεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ ἅμα καθίσταται ἡ αἰτία τῆς καθολικῆς ζωῆς, ἣτις διὰ πάντων διήκει³. Ὁ κόσμος διὰ τῆς οἰκείας ψυχῆς εἶναι ὃν ζῶν, τὴν δὲ ζωὴν ταύτην, ἐνεκα τῆς ἐνότητος τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου, μεταδίδει εἰς τὰ μέρη αὐτοῦ. Διὸ καὶ πάντα τὰ ὄντα, ἐν οἰαδῆποτε καὶ ἂν εὐρίσκωνται βαθμίδι, ἔστω καὶ τῇ κατωτάτῃ, εὐμοιροῦσι ζωῆς· εὐλόγως, διότι εἶναι ὠρισμένοι τρόποι ἐμφανείας τῆς μιᾶς ζώσης οὐσίας, τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς. Ὅσονδῆποτε, λέγει, μικρὸν καὶ ἂν εἶναί τι, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ζωὴν εἴτε ἐνεργείᾳ εἴτε δυνάμει. Ἡ ὕαλος, ἡ τράπεζα ἐμπεριέχουσι σπέρματα ζωῆς, ἂν μὴ ὡς ὕαλος ἢ τράπεζα, τοῦλάχιστον ὡς ὄντα σύνθετα ἐκ φυσικῶν ὑλῶν, αἵτινες ἀναμένουσι

¹. Τὸν κόσμον (τὰ μέρη τοῦ κόσμου) κινεῖ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, εἶναι δὲ περιττὸν νὰ ζητῶμεν ἐξωτερικὴν αἰτίαν τῆς κινήσεως. (De l'infin. σ. 28).

². Παρὰ Rixner σ. 155 ἐξ. 161. De la causa σ. 280. De innumer. σ. 218. De l'infin. σ. 28.

³. Ὁ θεὸς ὡς ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἐνδοτάτω συνημμένος μεθ' ἡμῶν καὶ τῶν ἄλλων ὄντων· εἶναι, λέγει, οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς ἢ ἡμεῖς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. (De l'infin. σ. 29).

τὴν εὐκαιρίαν ὅπως εὐρύνωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν καὶ ἀναπτυχθῶσιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων¹. Καὶ αὕτη ἡ ζωὴ τῶν μερικῶν ὄντων ἤρτηται ἐκ τούτου, ὅτι προσελκύουσι πρὸς ἑαυτὰ ἕτερα, διευθετοῦσι καὶ ἐξεργάζονται αὐτὰ καὶ οἶονεὶ ὑποτάσσουσιν εἰς τὴν ἑαυτῶν ὑπηρεσίαν. Συντελεῖται ἐναλλαγὴ κυριότητος καὶ ὑπηρεσίας, καθ' ἣν τὰ ὄντα προσπορίζουσιν ἑαυτοῖς τὴν ὕλην τοῦ οἰκείου σώματος καὶ πάλιν ὑποτάσσονται εἰς ἄλλα ὡς ὕλη τοῦ σώματος τούτων. Τοιουτοτρόπως ἡ καταστροφή καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἑτέρου εἶναι γένεσις καὶ ζωὴ τοῦ ἄλλου. Πάντα ἐν τῷ κόσμῳ αἰωροῦνται μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων πάθους καὶ ἐνεργείας, διαφωνίας καὶ συμφωνίας, μίσους καὶ ἀγάπης, ἡ δὲ συνεχῆς τῶν ἀντιθέσεων ἐναλλαγὴ συγκρατεῖ τὰ πάντα².

4. Κοσμολογία. Ἐπὶ τῇ βάσει τοιούτων ὄντολογικῶν ἀρχῶν γίνεται προσπάθεια πρὸς συγκρότησιν φυσικῆς θεωρίας τοῦ κόσμου. Κατὰ ταύτην λαμβάνονται συνήθως ὁ κόσμος καὶ ἡ φύσις ὡς ἰσοδύναμα, ἡ ὕπαρξις τοῦ κόσμου θεωρεῖται ὡς ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ καὶ πανταχοῦ ἐξαίρεται ἡ ἀναγκαιότης τῶν γινομένων. Καταπολεμεῖται δὲ μάλιστα ὁ Ἄριστοτέλης ὡς ὁ καθηγεμὼν τῆς ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις Φυσικῆς· ἐλέγχεται ὡς φαντασιώδης ἡ περὶ σχήματος τῆς σφαίρας καὶ τῆς κατὰ κύκλον κινήσεως θεωρία, διότι οὔτε τελεία σφαῖρα οὔτε τέλειος κύκλος εὐρίσκεται που ἐν τῇ φύσει³. Διαμφισβητεῖται λοιπὸν σφοδρῶς τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα τοῦ κόσμου καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὑποδεικνύεται τὸ τοῦ Κοπερνίκου, οὗ τὴν συμπλήρωσιν ἀναλαμβάνει ὡς μέγα καὶ τιμητικὸν ἔργον αὐτὸς ὁ Βροῦνος⁴. Οὗτος, εἰ καὶ πέποιθεν

1. De la causa σ. 239 ἐξ. 241.

2. Αὐτ. 53 ἐξ. La cena 191. De la causa σ. 291.

3. La cena σ. 163.

4. Ὁ Βροῦνος ἐξαίρει τὸν Γερμανὸν ἀστρονόμον οὐ μόνον ὡς συνεχίσαντα τὸ ἔργον τῶν προγενεστέρων ἀλλὰ πρὸ παντὸς ὡς ἀρθέντα ὑπὲρ τὰς προκαταλήψεις τῶν πολλῶν καὶ τὰς πλάνας τῶν αἰσθήσεων. Ἐν τῷ διδακτικῷ πονήματι «De immenso» ἀναμέλπει ὕμνον εἰς τὸν Κοπερνίκον καὶ μόνον μέμφεται ὅτι δὲν συνήγαγε πάσας τὰς ἀκολουθίας τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ.